

Р. В. ГУЛА

Полтавський національний технічний університет імені Ю. Кондратюка

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ГЛОБАЛЬНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: КОМПЛЕКС НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

Наукові праці МАУП. Серія Політичні науки, 2018, вип. 55(1), с. 24–30

У трактуванні глобалізації як феномену, процесу, тенденції немає єдиної думки у зв'язку з тим, що глобалізація розглядається крізь призму множинності наукових парадигм з використанням різних методів і підходів.

У сучасних вітчизняних дослідженнях окремі теоретичні та практичні аспекти формування інформаційного суспільства і участі у цьому процесі держави розглядають В. Ю. Биков, О. В. Гриценко, В. Ф. Іванов, О. В. Литвиненко, Є. А. Макаренко, І. В. Огірко, Г. Г. Почепцов, В. П. Тронь, П. А. Цегольник, О. С. Шевчук, С. А. Чукут, В. І. Хомяков та ін. Визначенню фундаментальних понять, які характеризують інформаційне суспільство, присвячені роботи на основі концепцій постіндустріалізму закордонних авторів. Серед них слід зазначити ґрунтовний науковий внесок Д. Бела, К. Вербаха, Р. Кана, Е. Кінга, І. Масуди, Т. Меррілла, М. Пората, Л. Робертса, К. Робінсона, Р. Реддіка, а також російських учених І. Бачила, О. Вартанової, М. Вершиніна, В. Дрожжинова, Т. Єршової, О. Мелюхіна, А. Ракітова, О. Соколова, А. Урсула, А. Штрика, Ф. Широкова та ін.

Наприкінці ХХ ст. категорії “глобальний”, “глобалізація”, “глобальні процеси”, “глобалізм”, “глобалістика” поширювались у науковому дискурсі настільки швидко, що наблизились до філософських категорій “єдине”, “загальне”, “глобальний не лише — планетарний,... а — всеохоплюючий, універсальний, загальний” [8, 120]. Термін “глобалізація” виник у 80-х роках, його вперше вжив Теодор Левітт для позначення світового ринку товарів і послуг, виникнення якого ознаменувала економічна діяльність транснаціональних корпорацій. Адаптував це поняття для загальнонаукового використання Р. Робертсон, який визначив розвиток глобалізації як двоєдиний процес перетворення загального в окреме і перетворення окремого в загальне [18, 25–31]. Така тенденція визначила особливості процесів обміну матеріальними та духовними цінностями між державами, націями, спільнотами, що виявлялися не лише через інтернаціоналізацію чи універсалізацію, а й уніфікацію та нівелювання окремих ідентичностей для формування глобального чи єдиного “світового суспільства”. Саме глобалізація та модернізація відображають

тенденції сучасного інформаційного суспільства, стратегічною метою якого є створення цілісного світу.

Осмилення феномену глобалізації та пов'язаного з ним процесу комунікації виявили кардинальні трансформації у сприйнятті часових і просторових відносин та географічних кордонів соціуму, які нівелюються через техногенність сучасної цивілізації, тобто почався процес “ретрайбалізації” – гомогенізації світу (комунікативного простору) [13].

У трактуванні глобалізації як феномену, процесу, тенденції немає єдиної думки у зв'язку з тим, що глобалізація розглядається крізь призму множинності наукових парадигм з використанням різних методів і підходів.

Радикальний підхід розглядає глобалізацію як *процес*, факт та явище, які вже обумовлюють особливості функціонування усіх сфер життя суспільства. Глобалізація, на думку У. Бека, “створює транснаціональні соціальні зв'язки та простори, знецінює локальні культури і сприяє виникненню третіх культур... Глобальний світ – це транснаціональна світова спільнота, якій не вистачає всесвітньої держави й всесвітнього уряду” [2, 26, 32]. Негативні тенденції цей підхід вбачає у нівелюванні чи знищенні національних культур, а позитивним результатом глобалізації мало б стати утворення гібриду цих культур, умовної світової “суперкультури”, яка б стала універсальним надбанням світового суспільства. На думку українського філософа В. Воронкової: “Глобалізація – це історичний процес ... створення міжнародного культурно-інформаційного поля, інфраструктури для міжрегіональних, у тому числі й інформаційних обмінів” [6, 9].

Отже, акцентуючи на процесах трансформації культур, радикальний підхід вказує і на нелінійний суперечливий характер змін у всіх сферах функціонування суспільства (інформаційно-комунікаційній також).

Скептичний підхід вважає глобалізацію *міфом*, який був створений ідеологами вільного ринку з метою демонтажу системи соціального забезпечення та скорочення соціальних витрат [5] і є лише відображенням процесів посилення взаємодії між національними економіками та їх інтернаціоналізацією. Причому, вказуючи насамперед економічні аспекти процесу комунікації держав, прихильники цього підходу особливо акцентують умови цих комерційних взаємодій, а саме: нерівномірність можливостей “гравців” світового ринку і їх дискретний характер. Скептики практично відкидають можливість рівноцінності та рівноправності об'єднання суспільств [14], що значно посилюється в умовах інформаційного суспільства через нерівномірність розподілу матеріальних, технологічних і кадрових ресурсів.

Реалістичний підхід розглядає глобалізацію як *тенденцію*, що спрямована на досягнення єдності (гомогенності) усього людства у системі світу, яка забезпечує взаємодію і взаємозв'язок країн, культур, держав в економічній, політичній, культурній, технологічній та інформаційних сферах [16]. “Глобалізація – це подолання і навіть ліквідація традиційних кордонів між державами через формування єдиного технологічного, торговельного, економічного та інформаційного простору” [4, 85].

Комплексний підхід розглядає глобалізацію як комплекс тенденцій, форм взаємодій, фаз розвитку та об'єктивних процесів інтенсифікації транснаціональних потоків. За визначенням львівської дослідниці А. Колодій, поняття глобалізації можна визначити так: “Глобалізація — це фаза сучасної поглибленої та багатоаспектної інтеграції світу в умовах новітніх інформаційних технологій, завдяки яким світ стає єдиним цілим; це також процес кількісного зростання, інтенсифікації та якісної трансформації економічних, політичних, соціальних, правових, культурних зв'язків і відносин держав та регіонів із суперечними та неоднозначними наслідками” [11, 719]. “Глобалізація — це взаємодія груп та окремих індивідів безпосередньо один з одним через кордони, без обов'язкової, як раніше, участі в цьому процесі держави” [1, 363]. Це об'єктивний процес, обумовлений зростаючими можливостями засобів комунікації, потребами міжнародної економічної та фінансової діяльності для вирішення загальнолюдських проблем.

Глобалізація є синтезованою категорією, яка розкриває процес, механізм і тенденції функціонування світового розвитку як цілісної, взаємопов'язаної та взаємообумовленої інтегративної світосистеми, яка характеризується транснаціональними і транскордонними особливостями, що виявляються через інтенсифікацію процесів культурної, політичної, економічної та військової інтеграції та уніфікації, інноваційну діяльність та необмеженість комунікативних потенцій в епоху техногенної цивілізації. Об'єктивною передумовою глобалізації є становлення інформаційного суспільства.

Наявність каналів, засобів і способів комунікації у глобальних масштабах сприяла появі на межі ХХ–ХХІ ст. феномену сучасності — **глобального інформаційного суспільства**, що є особливою формою постіндустріального інформаційного суспільства. Виокремимо підходи до цього соціально-політичного явища і соціокультурного феномену процесів глобалізації та модернізації.

Радикально-глобалістський. Дослідники вважають, що роль держави на сучасному етапі розвитку нівелюється трансформаційними процесами на міжнародній арені. Взаємопов'язаність цих процесів — об'єктивна реальність сучасності. М. Прайс зазначає: “...існує загроза трансформації ролі держави у контролюванні та впливі на структуру та зміст, а, відповідно, і на формування національної ідентичності та демократичний процес. Глобалізм пов'язаний з втратою контролю та значними втратами наборів лояльності, які становлять будь-яку національну ідентичність” [12, 324]. Це створює системне діалектичне протиріччя між втратою контролю над національним сегментом глобального інформаційного суспільства та наявністю міцних державних ресурсів інформаційно-комунікаційних технологій для формування і коригування національної ідентичності в процесі глобалізації. На думку В. В. Буряка: “Інтернет — розгалужена система забезпечення інформацією усіх сегментів держави на основі взаємопов'язаних баз даних, які з'єднані комунікаціями та забезпечують життєдіяльність держави” [4, 59].

Комунікативно-мережевий підхід поєднує процеси глобалізації та модернізації з об'єктивними процесами трансформації соціальної структури суспільства, якому притаманні такі ознаки:

- створення нових правил соціальної гри та комунікації;
- розширення можливостей перетворення віртуальних зв'язків у реальні завдяки Інтернету та іншим комп'ютерним технологіям;
- створення нового “мережевого” суспільного устрою.

Проте *соціотехнічний* підхід визначав, що глобальне інформаційне суспільство є результатом розвитку інформаційного простору. Розгалужена та ефективна інформаційна інфраструктура створює комфортні умови для розвитку суспільства, сприяє зростанню цінності інформації та комунікаційних процесів, обумовлює інтенсифікацію впливу інформації на суспільство загалом та кожну людину окремо. Цей підхід до створення глобального інформаційного суспільства передбачає обов'язковість визнання основоположної ролі інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку “електронної демократії”, зміцнення інститутів громадянського суспільства, зміни характеру відносин “громадянин – держава”, “суспільство – держава”.

Також існує *інтегративний* підхід, який поєднує радикально-глобалістський, комунікативно-мережевий та соціотехнічний підходи. На думку Ю. Габермаса, для існування світової громадськості потрібні три умови [7]:

- швидкісні та технічно “просунуті” мас-медіа глобального масштабу;
- виникнення багатьох локальних знакових об'єктів, а також транснаціональної громадськості з представниками в окремих регіонах;
- стала конфігурація громадянських, державних та інтернаціональних структур, необхідних для створення міжнародної громадськості.

Можна стверджувати, що у сучасному науковому дискурсі активніше розробляються основи нового підходу до глобального інформаційного суспільства. Умовно його можна визначити як *транснаціонально-громадянський*. Він трактує інформаційне суспільство як феномен громадянського суспільства у період розвитку “цифрової епохи”, що зумовлена розвитком глобальних ЗМІ та ЗМК. Системними елементами цього унікального соціополітичного явища та культурно-духовного феномену є масові міжнародні неурядові об'єднання (“антиглобалісти”, пацифісти та ін.).

Прихильники цього підходу вважають результатом трансформації політичної системи сучасного світу створення “глобального” або “транснаціонального” громадянського суспільства як нового самостійного актора світової політики. Різниця у концептуальному баченні полягає лише у визначенні часових рамок його існування (або з 90-х років ХХ ст., або з ХVІІІ ст.) [17]. Визначним чинником становлення “глобального інформаційного суспільства” є феномен нашого часу — розвиток і поширення інформаційно-комунікаційних технологій, які створюють нові можливості для виходу організацій громадянського суспільства на транснаціональний рівень і формування принципово нових форм децентралізації політичної та громадської організації індивідів (т. зв. “глобальної електронної агори” за М. Кастельсом) [15].

Український дослідник В. В. Буряк вважає, що структурно *глобальне інформаційне суспільство* складається із різнорідних багаточисельних груп, які сильно відрізняються одна від одної кількісно, гендерно неоднорідні, з різними ступенями та формами організованості, пов'язаних з державою та

глобальними міжнародними інституціями (при відносній автономності існування), які суттєво різняться формами захисту громадянських прав і знаходяться у специфічному державно-правовому середовищі [4, 122].

Основними рисами цього типу є [4, 54]:

- реальна ефективна взаємодія людей, необмежений доступ до світових інформаційних ресурсів, задоволення потреб в інформаційних продуктах;
- підвищення демократичності, прозорості при реалізації власних повноважень у процесах прийняття політичних рішень, можливостей необмеженого публічного обговорення та громадянського контролю за актуальними політичними подіями;
- розширення можливостей для реальних масових акцій, виступів, зібрань;
- суперечливий характер комплексної сегментації глобального інформаційного суспільства.

Формування глобального інформаційного суспільства відбувається під впливом прогресу нових інформаційних і телекомунікаційних технологій у процесі глобалізації ринків під необхідним координуючим контролем держави, підтриманням необхідного балансу для гармонійного залучення у глобальний інформаційний простір.

Одночасно сучасну глобалізацію варто визначати як процес структурування інформаційних потоків, означений чинниками, що експлікують зміст масової свідомості поза часовим і просторовим вимірами, визначають уподобання та орієнтації суспільства, тобто впливають на його “осучаснення”. Тенденції до глобалізації інформації, пришвидшення руху інформаційних потоків та збільшення обсягів інформації призводять до комплексу соціальних проблем у сучасному суспільстві. Адже в контексті інформаційного суспільства в епоху глобалізації “*модернізація...* — це макропроцес переходу від традиційного суспільства до модернового, від аграрного до індустріального, процес повної або часткової реконструкції суспільної системи з метою прискорення розвитку” [9, 256]. На думку російського ученого Л. Блохіна, модернізація — це “не просто зміни, що відповідають сучасним вимогам, а зміни, які диктуються ззовні, із зовнішнього середовища, оскільки зміни, спровоковані внутрішніми причинами, називають розвитком” [3]. Саме ці зміни виробляє, транслює і трансформує сучасне інформаційне суспільство у глобальному медіа-просторі для спрощення управління соціально-економічними, соціально-культурними та політичними процесами через комунікативні канали.

Глобалізація сприяла швидкому прогресу у сфері інформаційних, транспортних, комунікаційних технологій. Упродовж останніх двох десятиліть глобалізаційні комунікатори збільшили свої інформаційні можливості більше, ніж у тисячу разів завдяки прогресу системи Інтернет, яка остаточно перетворила світ на “глобальне село” [10]. Складну інформаційну систему активно використовують у промисловості, торговельній і фінансовій сферах.

Культурно і соціально глобалізацію пов’язують також з тим, що процес формування людства (у планетарному масштабі) визнається історично неза-

вершеним, потребує подальшої гармонізації та максимальної уніфікації усіх сфер життя суспільства. Процес творення об'єднання універсалізованих особистостей, які мислять однаково та розуміють один одного, супроводжується дисонансом і конфліктами в різних галузях функціонування суспільства (економічній, військовій, політичній, релігійній, культурній тощо). Виникає сучасна концепція, яка пояснює причини, наслідки, способи та методи ведення і вирішення цих конфліктів в інформаційному просторі, яка отримала назву “інформаційна війна”, метою цих “воєн” є, насамперед, вплив на психоемоційний стан опонента, щоб викликати стрес і вплинути на сприйняття реальності, скоригувати оцінкові та поведінкові реакції. Застосування таких технологій є радикально агресивними методами, які використовують держави для досягнення переваг у глобальному комунікаційному просторі. Реалії сучасного світу в умовах глобалізації суттєво збільшили значення ролі та місця інформаційного суспільства в межах інформаційного простору як об'єкта інформаційного протистояння.

Отже, варто підкреслити значний потенціал і перспективи розвитку концепції інформаційного суспільства як способу осмислення сучасної стадії розвитку людської цивілізації. Різноманітні інформаційні технології і мережі пов'язують людей у світовому співтоваристві та приводять до якісних змін у стилі мислення, способі бачення, оцінки та розуміння дійсності. Але водночас виникає проблема гармонійного залучення особистості в інформаційно-комунікаційне середовище, в якому вона існує несвідомо. Адже глобалізаційні процеси не лише змінюють суспільство як множину індивідів на певній території, а й насамперед впливають на перетворення індивідуальної свідомості, ролі та суспільної значимості особистості.

Джерела

1. *Бабаєва Н. Р.* Глобалізація сучасного світу // *Гілея*. 2012. № 59. С. 362–366.
2. *Бек У.* Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
3. *Блохин Л. Ф.* Традиционные экосоциальные системы как основа устойчивого развития в тропиках (на примере Западной Африки) / Л. Ф. Блохин // *Человек: образ и сущность (гуманитарные аспекты)*. Биосфера, ноосфера и экология. Ежегодник ИНИОН РАН. М., 1999. С. 44–66.
4. *Буряк В. В.* Глобальное гражданское общество и сетевые революции. Симферополь: Диайпи, 2011. 152 с.
5. *Валлерстайн І.* Глобалізація або вік змін? Довгостроковий погляд на шлях розвитку світової системи // *Глобалізація. Регіоналізація. Регіон. політика*. Луганськ: Альма матер — Знання, 2002. С. 49–67.
6. *Воронкова В. Г.* Філософія глобалізації: соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри: монографія. Запоріжжя: ЗДІА, 2010. 272 с.
7. *Габермас Ю.* Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 318 с.
8. *Ильин И. В.* Глобалистика в контексте политических процессов : дис. ... д-ра полит. наук: спец. 23.00.04 / Ильин Илья Вячеславович; [место защиты: Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова]. Москва, 2011. 428 с.

9. *Козловец Н. А.* Национальная идентичность в контексте модернизационных процессов // *Гілея*. 2013. № 65. С. 255–262 с.
10. *Маклюэн Г. М.* Галактика Гуттенберга. Сотворение человека печатной культуры [Электронный ресурс] / пер. с англ. и прим. А. Юдина. М., 2003 // Центр гуманитарных технологий. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3568>
11. Основы демократії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / ред. А. Колодій: 3-тє вид., оновл. і допов. Л.: Астролябія, 2009. 832 с.
12. *Прайс М.* Телевидение, телекоммуникации и переходный период: право, общество и национальная идентичность. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. 336 с.
13. *Северинчик О. П.* Маніпулятивний аспект діяльності ЗМІ // *Філософія і соціологія в контексті сучасної культури*: зб. наук. пр. ДНУ, 2008. С. 326–329.
14. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / под общ. ред. К. Королева; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. М.: АСТ, 2003. 603 с.
15. *Anheier H. et al.* Introducing Global Civil Society // Ed. by Helmut Anheier, Marlies Glasius and Mary Kaldor; Global Civil Society 2001; Centre for Civil Society and Centre for the Study of Global Governance; London School of Economics and Political Science. Oxford University Press, 2001. P. 3–22.
16. *Giddens A.* The third way: the renewal of social democracy [Електронний ресурс] / Anthony Giddens. Cambridge: Polity Press, 1998. 166 p. // Miami University Libraries. URL: <http://www.lib.miamioh.edu/multifacet/record/mu3ugb2687994>
17. *Van Audenhove L.* Transnational Civil Society in the Networked Society: A study on the relation between ICTs and the rise of a transnational civil society / L. Van Audenhove, B. Cammaerts, V. Frissen, L. Engels, A. Ponsioen // Study in the framework of TERRA 2000, EU Project under IST 2000 for Institute of Infonomics. P. 17–23.
18. *Robertson R.* Globalization: Social Theory and Global Culture / Roland Robertson. London: Sage Publications Ltd, 1992. 224 p.

Гула Р. В. Глобалізація і глобальне інформаційне суспільство: комплекс наукових підходів. Досліджено феномени глобалізації та глобального інформаційного суспільства. Дана характеристика глобалізації як процесу комунікації та глобального інформаційного суспільства як соціального продукту технічного прогресу за допомогою комплексу наукових підходів.

Hula R. V. Globalization and global information society. Scope of scientific approaches. The phenomena of globalization and global information society are investigated. This is a description of globalization as a process of communication and the global information society as a social product of technological progress through a set of scientific approaches.

Гула Р. В. Глобализация и глобальное информационное общество: комплекс научных подходов. Исследованы феномены глобализации и глобального информационного общества. Дана характеристика глобализации как процесса коммуникации и глобального информационного общества как социального продукта технического прогресса с помощью комплекса научных подходов.

Надійшла 14 лютого 2018 р.